

EL TEATRE A LA TARRAGONA DEL SEGLE XIX

Francesc Roig Queralt

L'article recull l'activitat teatral a la Tarragona al segle XIX: la de la primitiva Casa de les Comèdies o la del posterior Teatre Principal. Diverses societats promouien representacions en locals propis, mentre que al carrer podíem trobar els populars balls parlats o les temporades estiuenques del teatre Varietats. El teatre fou un element molt important de difusió cultural, on es reflectien les tensions polítiques i socials, tant en el text com en les formes de representació. L'article assenyalava les obres més populars d'aquell moment.

The article describes the theatrical activity of the Casa de les Comèdies and the Teatre Principal in Tarragona during the 19th century. Various societies put on performances on their premises, while in the street one could find the popular 'balls parlats' (spoken dances) and the summer performances of the Varietats theatre. Theatre was a key cultural element in reflecting political and social tensions, through both text and performance. The article describes the most popular works of the period.

PARAULES CLAU:

Teatres, teatre català, societats
culturals, balls parlats

KEYWORDS:

theatres, Catalan theatre,
cultural societies, balls parlats

er poder parlar del teatre al segle XIX ens cal situar el retrovisor cultural una centúria enrere.

I cal revisar l'activitat que en aquest camp es feia a les institucions hospitalàries, com ara a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona o a l'Hospital de València. A Tarragona també fou l'Hospital el recinte idoni on el teatre va començar a adquirir les característiques d'espectacle tal com avui l'entenem. Fins aleshores les representacions populars havien estat tan sols un entreteniment basculant entre la representació religiosa i la tradició pagana. Sorgirà progressivament la figura de l'empresari, que, a diferència del teatre elisabetià –amb unes característiques ben establertes en les companyies i els actors–, serà l'element clau que establirà el factor negoci a través dels hospitals.

A Tarragona, des del segle XVII, i més concretament durant l'any 1636, els administradors de l'Hospital, amb Jaume Grau com a portaveu destacat, presenten al Consell de la ciutat una proposta interessant per aprofitar unes estances de l'edifici que en aquells moments no s'utilitzaven: volien destinar-les a fer-hi teatre. Tot això era conseqüència d'una Reial Ordre de Felip IV que autoritzava la creació de les cases de comèdies, adjuntes als hospitals, perquè s'hi poguessin representar obres teatrals i així els administradors tinguessin uns ingressos per al sosteniment de l'establiment hospitalari. La proposta obtingué una resposta favorable del municipi i, de manera immediata, a partir d'aquell mateix any, es començaren a representar comèdies en aquest espai situat al costat mateix de l'hospital. Els beneficis obtinguts amb el lloguer per fer les representacions teatrals es destinaren a sufragar les despeses dels malalts pobres i també al sosteniment de tot l'edifici hospitalari.

Durant el s. XVIII, el preu de l'entrada a una representació teatral era de set quartos per persona i quedaven exempts de pagar-lo el governador i els administradors del local.

A començaments del s. XIX, aquest mateix indret denominat *Casa de Comèdies* tingué una nova aplicació social amb la celebració de festes de “sarao”, balls populars, varietats, il·lusióisme, representacions d'òpera, orquestres i rapsodes. Tot això afavorí que la societat tarragonina incrementés la seva afició al món de l'espectacle teatral i facilità que tingués un encaix natural amb el s. XIX, amb tota la vitalitat pròpia dels inicis moderns.

Però arribà la Guerra del Francès i l'edifici adjacent a l'Hospital, més conegut com a Casa de Comèdies, que més endavant arribà a ser el Teatre Principal, sofrí grans desperfectes que comportaren la seva total destrucció. La notícia d'això ens la facilita l'historiador Emili Morera: “Durante el asalto de los franceses y voladura del año 1813 volvió a construirse otro provisional en los dos años siguientes”.

Aquesta constatació del ressorgiment constructiu del teatre ens dona una notícia publicada en el *Diario Militar, Político y Mercantil* de Tarragona núm. 113, corresponent al dilluns 14 de març de 1814. L'increment de l'afició teatral anava en augment a Tarragona i això motivà de plantejar-se el dilema de si fer una ampliació del local destinat a teatre o bé construir-ne un de nou en el mateix indret. Magriñà en el seu opuscle *Tarragona en el segle XIX* ens diu que el Teatre Principal fou construït el 1815, però la data sembla que no és exacta, ja que Morera escriu al *Butlletí Arqueològic* núm. 6 que “Al llegar el año 1825 comenzó a erigirse el nuevo teatro, que es el actual, inaugurándose dos o tres años después”. Davant la diversitat d'opinions sobre la data d'inauguració del Teatre Principal vam anar a consultar els llibres d'actes de l'Hospital i aclarirem que el nou teatre començà a edificar-se el dia 10 de juny de 1820 i es finalitzà dos anys més tard, és a dir, el 1822.

Les representacions populars de carrer

Paral·lelament a tota aquesta activitat d'espectacles comercialitzats que tenien com a punt de confluència estable al nou Teatre Principal ens trobem també amb la veta popular de la imaginació i la creativitat literària. La tradició oral de la festa i les celebracions populars continuaven vigents a peu de carrer i per aquest motiu a la Tarragona del vuit-cents trobarem també, de manera simultània, un conjunt de mostres escèniques de caràcter parateatral que es representaven normalment durant les festivitats patronals de la ciutat.

Aquest és el cas del Ball d'en Serrallonga que, naturalment, durant el s. XVIII, ja devia córrer de forma popular, però ací a Tarragona no el trobem documentat fins l'any 1876. La representació popular de la llegenda que s'escenificava a l'entorn del bandoler quedava força desvirtuada, fent passar el protagonista per un lladre sense escrúpols i assedegat de sang i fetge. El seus diàlegs eren molt rudimentaris i ens oferien les aventures d'en Serrallonga i els seus bandolers, tot ben amenitzat amb passos de dansa.

Una altra representació important dels denominats *balls parlats* era el Ball de Sant Roc, representat durant les festes que se celebraven al barri del Cós del Bou. El lloc de representació era habitualment al mateix escenari del carrer i el contingut dels textos es basava en diferents fragments de la vida martirial del sant.

El Ball de Santa Tecla era dels que tenien una estructuració escènica més impressionant, amb molts elements de tramoia i personatges que constantment entraven i sortien de l'escena. L'argument explicava el procés de conversió de la santa i les aventures que va haver de passar en defensa de la seva fe. El guió argumental d'aquest ball es basava en els elements martirials de santa Tecla, però la realitat biogràfica era modificada cada any amb una aportació afegida de fets llegendaris que es combinaven en funció dels anys per tal d'agradar i mantenir la curiositat del públic assistent a les representacions.

El ball parlat per excel·lència i que tenia una major acceptació entre les capes populars era el denominat Comparsa de Dames i Vells. Es tractava d'un ball estructurat en diferents parlaments entre uns "vells" i unes "dames" que ventilaven els seus afers de divergències matrimonials a través de diàlegs extraordinàriament col·loquials que ratllaven, en alguns moments, la més pura i simple grolleria. L'autor o autors anònims dels textos exposaven un llarg catàleg de les moltes desavinences que hi ha entre els casats, producte molt sovint de causes complexes i circumstàncies imposades per l'edat i els diferents nivells de formació. Les representacions d'aquest ball durant el s. XIX eren acceptades majoritàriament amb gran hilaritat del públic, atesa la ingenuïtat dels temes recitats i la poca solidesa intel·lectual del públic espectador, però amb l'evolució dels anys aquest ball derivà en textos satírics contra les esferes de poder municipal o eclesiàstic i en algunes ocasions la premsa escrita de la ciutat l'arribà a catalogar de "solemne astracanada".

■ Societats amb vocació teatral

A mesura que avançava el s. XIX i en funció dels diversos interessos d'entreteniment i cultura que se suscitaven a la ciutat, sorgiren grups organitzats que obrien nous locals d'esbarjo que aglutinaven diferents tendències culturals i àdhuc ideològiques.

No cal repetir que l'entronització del cafè a les nostres latituds fou un factor molt important en aquest desvetllament de la cultura popular. Per això, un dels primers centres destacats en aquest aspecte fou l'**Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera**, sorgit inicialment a redós de les tertúlies que es feien a l'estudi de l'escultor Verderol. Es discutia de tot, però com que el local no era el lloc més adient per desenvolupar una activitat oberta d'aquest tipus, un grup d'aquells assistents tertulians ideà la manera d'organitzar un nou local, amb uns estatuts oficialment aprovats, que tingués com a finalitat essencial la formació de les classes obreres. Amb els anys, però, la qüestió pràctica només quedà palesada en el nom, ja que en realitat el nou lo-

cal de l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera esdevingué el gran reducte de la burgesia i dels menestrals acabats.

La primera seu social s'instal·là a la Casa dels Montoliu, ubicada al carrer de l'Abat. La inauguració tingué lloc el 23 de setembre de 1863. L'Ateneo Tarraconense esdevingué així el típic centre de promoció cultural amb conferències, xerrades, classes, etc. La seva biblioteca era bastant completa i disposava d'una secció de textos teatrals, bàsicament comèdies del moment. Per ser soci de l'Ateneo calia tenir més de divuit anys i una moralitat suficientment provada. No ho podia ser aquell que hagués estat processat o condemnat, exceptuant les condemnes per motius polítics. Els socis de nombre pagaven una quota de quatre rals de velló i una quota d'entrada de deu rals. D'aquesta manera, l'Ateneo Tarraconense esdevingué amb el transcurs dels anys una de les societats culturals més importants de la Tarragona vuitcentista.

Es procurava que la política com a discussió dialèctica no entrés a les sales, encara que en el fons la majoria d'associats hi estiguessin compromesos d'una manera o altra. I naturalment no hi podia faltar una secció dramàtica, per la qual cosa es va muntar dins del mateix local una mena de teatre bastant esquifidet pel que fa a l'espai, en el qual s'hi encabien bona part de les famílies dels socis que volien presenciar les representacions teatrals que s'hi escenificaven. Aquest primer teatre fou inaugurat el dia 1 d'abril de 1866 amb la comèdia de Bretón *Marcela o cual de las tres* i la peça curta o sàinet *Es una imagen*. Durant els anys en què va estar en actiu hi passaren actors i actrius de certa anomenada, d'entre els quals podem assenyalar Josep M. Bernat, Antoni Cartanyà, Pere Gilbert, Josep Nogués i actrius com les germanes Francesca i Carme Tormo, i també Anna Monné. El 1888, l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera canvià de local i traslladà la seva seu social a casa Rossell, de la Rambla Nova.

Posteriorment, el 2 de setembre de 1900, just al tombant de segle, la ciutat va poder gaudir d'una nova entitat social amb la inauguració de l'**Ateneu de Tarragona**. Els seus impulsors eren bàsicament els socis dissidents de l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera i la causa no era altra que el creixent impuls del catalanisme com a factor ideològic diferencial. Aquest nou Ateneu arrendà el Teatre Principal per deu anys i li donà una considerable embranzida, però a més a més impulsà la publicació de la revista *Tàrraco*, especialitzada en teatre, el primer número de la qual sortí a la llum durant el mes de setembre de 1909. Però la subsistència de dos centres culturals, molt semblants en llurs directrius, resultava complicada, especialment sostenir-los econòmicament. Per aquest motiu i després de solucionar el punt de fricció entre catalanisme i no-catalanisme, que fins aleshores havia mantingut la diferència entre els associats de les dues entitats, els dos Ateneus es tornaren a fusionar en un de sol l'any 1913.

Una altra entitat associativa, creada el 1863 a Tarragona, i que tenia el seu local social al carrer de la Unió núm. 4, fou l'**Artesana**. Val a dir que, en aquests anys d'eufòria política i social, les activitats d'esbarjo es multiplicaren a la ciutat, per això no ens ha de sorpren-

dre aquesta diversitat recreativa i cultural. El seu saló de ball, decorat a l'estil Lluís XV, tenia l'amplitud suficient per acollir bona part dels tarragonins que volguessin gaudir de les sanes distraccions de l'època. L'Artesana tingué vida fins l'any 1902, però una altra societat va néixer a Tarragona amb el mateix nom durant l'any 1913, situada al carrer d'Estanislau Figueras, encara que la seva activitat se centrés exclusivament en l'organització de balls.

La Armonia fou una altra de les entitats tarragonines que obrí el 1850 i com totes les de la seva època tingué com a objectiu prioritari el manteniment de la secció dramàtica, amb escenificació d'obres teatrals de nivell mitjà, per passar l'estona, d'aquelles que anomenaríem de "sala i alcova". Sovint, si l'obra requeria la presència d'alguna dama, feia el paper femení algun jovenet de la mateixa secció dramàtica. Cal dir que bona part dels associats eren menestrals i a les seves sales s'hi reunia gairebé tot el jovent de la ciutat.

Cap a les dècades finals del s. XIX s'observa una gran febre constructora a la ciutat de Tarragona que va fer possible l'edificació de la plaça de braus, el seminari nou i també l'enderrocament del llenç de muralla encara existent entre els carrers de la Unió i Sant Francesc. Però el fet més important per a nosaltres és el bastiment d'un **teatre d'estiu** que s'emplaçà entre el carrer de la Unió i el carrer Fortuny, al bell mig de la Rambla.

Com és lògic, aquest teatre només podia funcionar durant la temporada d'estiu, que anava del dia 1 de maig als últims dies de setembre, passades les festes de Santa Tecla. La concessió per explotar el teatre era de cinc anys i l'empresari a qui se li adjudicava havia de pagar anualment al municipi dues-centes pessetes en concepte d'impostos. Aquest teatre rebia el nom de *Varietats* pel simple fet que pel seu escenari hi podien passar tot tipus d'espectacles, des de companyies líriques a d'altres amb números d'acrobàcia i circ. L'apertura oficial va tenir lloc el 2 de juliol de 1881.

L'estructura del teatre, com és lògic d'imaginar, era eminentment funcional, ja que només servia durant la temporada d'estiu i per aquest mateix motiu les condicions en què es representaven alguns espectacles depenia molt de les inclemències del temps. Quan plovia, el públic no disposava de cap seguretat i l'aigua es convertia per uns moments en l'espectacle més divertit de tota la temporada. Els espectadors s'havien d'aixoplugar en un altre indret ja que tant a dins del local com a fora la possibilitat de rabejar-se era idèntica. Ara bé, quan l'aiguat era cosa de poc temps, s'interrompia la representació i un cop tornada la calma es reprenia l'espectacle com si no hagués passat res. També durant els dies de vent fort corria un seriós perill la integritat dels espectadors; i un exemple que trobem documentat és la forta ventada que s'esdevingué durant les festes de Santa Tecla de l'any de 1881, quan un fort temporal de vent s'endugué l'escenari. Tot això fa evident la feblesa constructiva d'aquest teatre d'estiu, però, per altra part, aquesta precarietat de l'estructura del local tenia com a contrapartida que els passejants que no disposaven de prou recursos econòmics o ganes d'entrar, podien gaudir de la música

que en alguns entreactes es tocava o bé de les sarsueles que s'hi representaven.

En altres ocasions, quan la qualitat de l'espectacle que s'oferia no reunia els mínims desitjables per al públic assistent, aquest s'engrescava com a protesta rebentant seients i butaques. En el fons, el teatre Varietats era una mena de local d'evasió per al públic de massa, d'aquell que per matar l'estona menjava xurros, patates i altres llaminereries mentre veia titelles, escoltava una companyia d'òpera o admirava les contorsions de qualsevol saltimbanqui mort de gana.

I tot i que era de propietat municipal, arrendat a un empresari per cinc anys, el mateix ajuntament de la ciutat pressionà finalment l'empresa perquè el traslladés a un altre indret, ja que el seu emplaçament començava a dificultar la continuació de les obres de l'esplanada de la Rambla. Després d'alguns estira-i-arronsa l'empresa no tingué altre remei que plegar veles i el teatre d'estiu Varietats començà a desmuntar-se durant els primers mesos de 1883 i cap a començaments del mes d'abril ja estava totalment enllestit el seu

desmantellament. Es feren diligències per veure si es podia aprofitar la carcassa i d'aquesta manera treure'n un profit amb la revenda. Hi hagué tràmits de persones interessades però a causa del seu mal estat ningú no arriscà la butxaca. Finalment s'hagué de vendre a peces. Però el més trist de tot això és que a la ciutat no s'alcés ningú per edificar de nou aquest model de teatre de temporada en un emplaçament millor. La ciutat de Tarragona hauria d'esperar fins a començaments de la dècada de 1960 per fer realitat una solució definitiva amb la creació de l'Auditori del Camp de Mart.

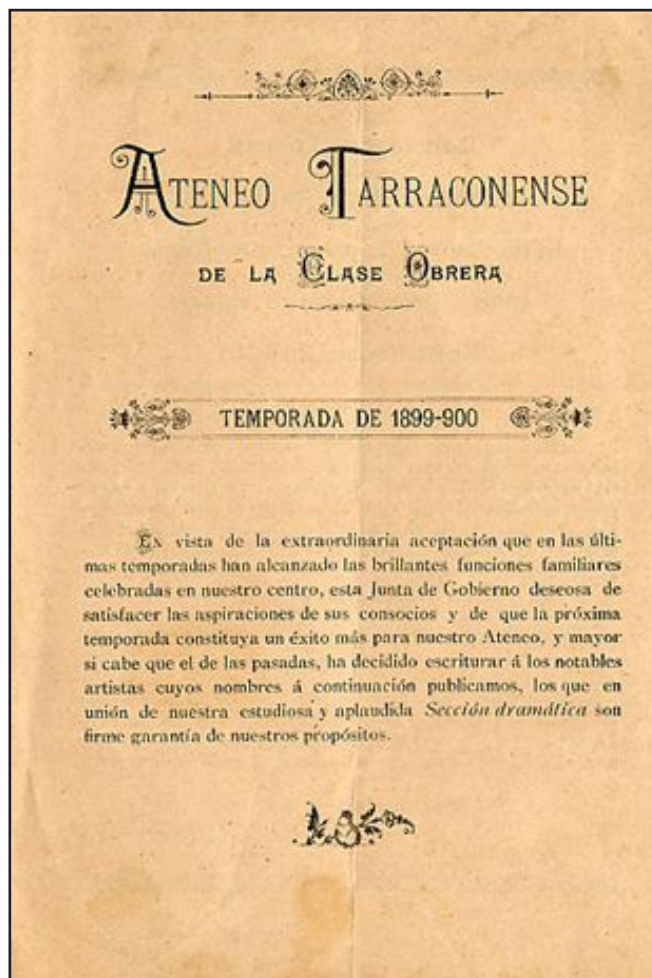
Però tornant al s. XIX cal dir que el teatre popular va prendre una gran volada, ja que malgrat totes les adversitats, especialment després d'haver superat amb èxit, gràcies al Romanticisme, tota l'èstètica Neoclàssica que proclamava un elitisme teatral típicament absolutista, la saba popular mantinguda des del Segle d'Or va prendre nova embranzida i poc a poc el públic tornarà a gaudir d'un espectacle de masses tal com ho poden ser actualment el cinema o el futbol. Un fet important en aquest aspecte fou la difusió del teatre de Molière, bastants anys després de la seva mort. Arribà després el Romanticisme i amb el melodrama es donà empena a tot un conjunt d'efec-

força públic i quan es representaven obres de Galdós, Joaquín Dicenta, Bretón de los Herreros, José Zorrilla o García Gutiérrez, el teatre feia entrada. Pel que fa al cas del teatre català cal dir que la seva puixança és més difícil i entrebancada. Hem de tenir en compte que no fou fins a la Renaixença quan Catalunya prengué novament consciència de país i tornà a produir culturalment en llengua pròpia. No serà fins als anys 1864-1865 que al Principal i a l'Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera s'hi començà a notar un increment d'obres catalanes. D'aquest increment en trobem una nota, al BOE núm. 224, del 29 de gener de 1867, dirigida a tots els governadors civils, en la qual es deia que davant l'increment observat "de producciones dramáticas que se presentan a la censura, escritas en los diferentes dialectos y considerando que esta novedad ha de contribuir forzosamente a fomentar el espíritu autóctono de los mismos destruyendo el medio más eficaz para que se generalice el uso de la lengua nacional; la Reina (qu.D.G.) ha tenido a bien disponer que en adelante no se admitan a la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias españolas". Aquest fet ens demostra la gran amplitud d'audiència que el teatre català anava adquirint, i que malgrat tot continuà tenint, ja que obres com les de Josep Robrenyo, Auler, Pitarra, Antoni Rovira i Virgili, Tarrades i d'altres s'escenificaren sense cap circumstància especial que fes pensar en problemes governamentals.

Però el teatre continua essent una concepció industrial burgesa que farà que en molts aspectes arribi a tenir un format estàndard i que es converteixi en un producte de consum per a mentalitats benpensants. En el mateix sentit, l'Ateneo Tarraconense promou a començaments del s. XX una sèrie de conferències en què no es podia discutir ni de política ni de religió, per això, no cal dir-ho, la majoria van resultar ensopides. No obstant això, en l'aspecte teatral s'intentà una revulsió vers les noves tendències d'avantguarda i així veurem com al mateix temps, a l'Ateneo Tarraconense, s'escenificaren obres com *La Intrusa*, de Materlink; *Espectres*, d'Ibsen, i d'altres que marcaven la darrera tendència de l'art dramàtic d'aquells anys. Amb tot, van resultar un fracàs perquè el públic tarragoní no les va entendre i va continuar preferint les obres d'un Echegaray abans que estovar-se el cervell amb les noves produccions.

Però al mateix temps que el teatre començava a consolidar-se, l'afició cap a la imatge moguda que reproduïa el cinematògraf fou també un dels nous al·licients que ompliren els teatres durant les darreries del segle. Cal dir, no obstant això, que bastants anys abans del descobriment del cinema, constituïen una atracció per als tarragonins les visites que feien a la ciutat una mena de barraques en les quals s'hi exhibien figures de cera, que no eren altra cosa que reproduccions d'altres figures marmòries exposades als grans museus d'Europa, o bé els coneguts *quadres dissolvents*, que davant la pròpia mirada del públic feien i desfeien harmònics conjunts humans plasmant fins i tot alguna escena coneguda de l'actualitat del moment.

Però l'inici dels espectacles en els quals s'exhibien vistes fixes amb una gran *llanterna màgica* cal remuntar-lo a les festes celebra-

des amb motiu del Congrés Catòlic de 1894. Amb aquest fet ens trobem gairebé al brancal dels descobriments del cinema pels germans Lumière el 1895. Amb tot, Tarragona trigà uns quants anys a incorporar el nou avenç, ja que durant el 1899 encara ens trobem amb la visita d'un d'aquells quadres dissolvents que, per comptes de mostrar el de costum, va oferir un catàleg de vistes fixes de cinema. Però per les festes de Santa Tecla del mateix any, un empresari, de nom Polak, visitava Tarragona amb la seva barraca, en la qual mostrava divuit quadres fixos i algunes vistes de Tarragona. L'entrada costava deu cèntims. Posteriorment va venir un tal Sanchiz, que presentava els seus espectacles amb una gran fastuositat, amb l'ús d'un orgue de figures mòbils. I poc a poc es començaren a projectar cintes de curtmetratges que oferien al públic escenes senzilles que eren comentades per una mena de xerraire de fira a l'estil de les auques de cec. D'aquesta manera va començar el cinema a Tarragona i, encara que el treball no estudiï precisament això, no volem deixar de dir que un dels primers locals de projecció va ser el Saló Modern, que fins al 1970 va funcionar a ple rendiment.

FRANCESC ROIG QUERALT